

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са XV научног скупа младих филолога Србије, одржаног
1. априла 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XV / Књ. 2

Издавач

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

Уређивачки одбор

Проф. др Милош Ковачевић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Драган Бошковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Владимир Поломац, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Никола Бубања, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Јелена Петковић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Биљана Влашковић Илић, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Проф. др Анђелка Пејовић, Филолошки факултет, Београд
Проф. др Ала Татаренко, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко“, Лавов, Украјина
Проф. др Миланка Бабић, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву, Босна и Херцеговина
Проф. др Михај Радан, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Проф. др Димка Савова, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Проф. др Душан Маринковић, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо, Универзитет „Г. д Анунцио“, Пескара, Италија
Проф. др Томислав Брлек, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу, Хрватска
Проф. др Даница Јеротијевић Тишма, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Одговорни уредник

Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Мирјана Секулић

Рецензенти

Проф. др Јасмина Ахметагић
Проф. др Душан Живковић
Проф. др Часлав Николић
Проф. др Биљана Влашковић Илић
Проф. др Јелена Арсенијевић Митрић
Проф. др Кристина Митић
Проф. др Мина Ђурић
Проф. др Јована Павићевић
Доц. др Јелена Младеновић
Доц. др Јелена Марићевић Балаћ
Проф. др Јасмина Теодоровић
Проф. др Марија Лојаница
Доц. др Мирјана Бојанић Ђирковић
Доц. др Александар Радовановић
Проф. др Ана Живковић
Доц. др Јелица Вељовић
Доц. др Тијана Матовић
Доц. др Александра Матић
Доц. др Владимир Ђурић
Доц. др Ђорђе Радовановић
Доц. др Милена Нешић Павковић
Доц. др Ксенија Вранеш
Др Оља Василева

Секретар уредништва

Светлана Стевановић

Зборник радова са XV научног скупа младих филолога Србије,
одржаног 1. априла 2023.
на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу

САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Година XV / Књ. 2

Крагујевац, 2024.

Бојана Д. Кулићан Громовић¹
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

РЕФЛЕКСИ УСМЕНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У ЗБИРЦИ ПРИПОВЕДАКА КАКО ЈЕ ЈОШИКА ОТИШАО НА НЕБО БРАНКА В. РАДИЧЕВИЋА

Предмет проучавања овог рада јесу иманентнопоетички фолклорни елементи који су из народне традиције инкорпориран у збирку приповедака *Како је Јошика отишао на небо* Бранка В. Радичевића. У раду ћемо на репрезентативним примерима издвојити елементе који се могу тумачити у контексту усмене књижевности и традиционалне културе. Креативном списатељском надоградњом поетичко-естетичког предлошка усмене књижевности, Бранко В. Радичевић литераризује свеукупни потенцијал веровања, обреда, обичаја и реалистички приказује догађаје и ликове ромске заједнице. Циљ овог рада јесте да укаже на значај недовољно истраженог сегмента Радичевићевог прозног стваралаштва, као и да отвори херменеутички контекст даљих читања и упоредних анализа.

Кључне речи: Бранко В. Радичевић, усмена књижевност, традиционална култура, приче о Ромима

Бранко В. Радичевић закорачио је у српску књижевност непосредно после Другог светског рата. Своје прве песме почиње да објављује 1944. године и пише до пред крај живота. Пре свега познат је по књижевности за децу. Теме којима се бавио јесу: љубав, родољубље, живот сељака ратника, а посебно су значајне његове монографије: *Плава линија живота* и *Сујеверице и друге речи* (објављене у четири књиге), јер је укрштањем поетског, лексикографског, етно-психолошког виђења света и човека дао посебан допринос проучавању културног наслеђа како усменог (сујеверице) тако и материјалног – споменици крајпуташи. Сматрамо да збирка приповедака *Како је Јошика отишао на небо* има велики потенцијал да послужи за изнаглажење елемената усмене књижевности и традиционалне културе, који су исказани кроз обредност, обичајност и духовност или кроз „само овом аутору својствену, уметничку 'граматику човека'” (Громовић 2023: 11). О рефлексима усмене књижевности у стваралаштву за децу Бранка В. Радичевића писала је Милица Томовић (2014б) у својој докторској дисертацији, као и о приповеткама које ће бити предмет анализе овог рада. Као резултат Научног скупа организованог поводом 90-годишњице рођења Бранка В. Радичевића проистекао је зборник *Поезија Бранка В. Радичевића* који представља значајну основу за новија тумачења и друкчију перцепцију његовог опуса. О Радичевићевом преводу ромске поезије Хамовић (2016: 13) пише: „А упоредо са радом на националним традицијским изворима, одао је почаст 'дечачки наивној и непосредној' циганској поезији коју је преводио, поезији народа бескућника у име свога народа избеглица и народа погорелаца, с којим су Цигани увек људски живели, али и гинули од истих крвника.” Радичевићеве приче приказују заједницу Рома из градске средине, која се интерисала у домаће становништво и прихватила локалну традицију, језик и обичаје. Веза прича из књиге *Како је Јошика отишао*

1 bojanakul@gmail.com

на небо с усменим стваралаштвом и фолклором јесте посредна. Традиционална култура и усмена књижевност служе Радичевићу како на плану одабира мотива тако и као модел за семантичко и морфолошко обликовање у стваралачком процесу. Његове приповетке често садрже елементе народних шаливих приповедака, жанровске цитате (молитва, клетва, здравица, благослов итд.): „Превласт живог фолклора, завичајног, знаног и вољеног, не значи сигуран ослонац на готове усмене моделе, него преозначавање његових чинилаца, чак и кад буде ослабила тежња за деформативном страном тога модерног лирског поступка, у познијем периоду писања.” (Хамовић 2016: 14)

Збирка приповедака *Како је Јошика отишао на небо* састоји се од 16 приповедака, од којих 8 у наслову садржи име главног лика. Књига је насловљена према јунаку из приповетке „Стара Ката”. Плеоназам: „отишао” упућује на веровање по којима се смрт доживљава као наставак живота на бољем месту: небо – рај („преселио се”, „одморио се”). Све приповетке обједињене су мотивом обреда преласка. Јунаци бивају суочени са одређеном граничном ситуацијом која им помаже да закораче на другу страну: прихвате статус који им је намењен, а тај нови статус значи и промену која се манифестује на физичком, сазнајном плану или кроз враћање моћи говора/разумевања. Најистакнутији обреди прелаза уобличени су у причама са темом свадбе, сахране, туче, одласком од куће и сл. Приповетка „Стара Ката” описује мајку која пати због изненадне смрти сина. Њену тугу појачава осећај немоћи јер није могла да предвиди да ће се то десити: „Никакав знак, ни у сну! Умро је уочи светог Саве. Није било мрза, ни снега. Такав дан. И таква година. Није било ни ветра. Ни кише. А јануар, зимски месец. Сув.” (Радичевић 1992: 104)² Јошика је умро након сахране старог Циганина на којој је био. Лепо се обукао и испео на гробљанско брдо. Пењање на гробље симболично је Јошкин телесни „пад”, губљење борбе против овдашњег, а успињање ка небу и вечном животу. По обичају, узео је жито, али одбио вино и ракију. Узео је пиво. На сахрани је било туге, али изостају кукњава и бусање у груди. Огрешењем о обичај и самим додиром са покојником, болешљиви Јошика призван је у други свет. Није се мучио ни тешко боловао, једноставно: отишао је на небо остављајући мајци терет. Туга је превелика за тако малену жену, она се јада и прекорева сина што је напустио, приповедач користи глаголе: издао, преварио, убио, опустошио мајку, унесрећио мајку за цео живот. Јошкина смрт преко реда је оглушење о природни поредак те је на метафизичком нивоу стара Ката унапред исписана из света живих: „Остарела. [...] Поцрнела. Погурила се. Најчудније је то што је поцрнела. Имало је нечег белог у њој. Она је била бела Циганка. [...] Одложила је на бетон тај огромни завежљај који ју је поклопио и погледала ме наводњеним очима које су тониле у подочњаке као две црне тачне.” (Радичевић 1992: 104)

Специфичност старе Кате јесте у томе што је бела Циганка³. Ово одређење може означавати њено порекло, али и моралну чистоту. Катине очи губе се у црним подочњацима, односно душа копни опкољена болом. Одлагање тешког завежљаја на под симболично представља отпуштање терета причањем приче. Радичевић често примењује карактеризацију именом чиме доприноси стварању

2 Сви цитати из збирке приповедака *Како је Јошика отишао на небо* наведени су према издању БИГЗ-а из 1992.

3 У Србији се разликују четири групе Рома: 1. турски Роми; 2. бели Цигани (део турских Рома, дошли су у Србију из Босне, насељени су посебно у Подрињу: баве се свирањем, поткивачким занатом, а и џамбаси су. Њихове жене израђују и на трговима продају платно и везове; 3. немачки или банатски Роми; 4. влашки Роми, у Босни познати као Каравласи. Према: „Историја, култура и традиција Рома и Ромкиња”, <<https://romadaje.org/?p=3422>>, 2. 5. 2023.

посебног каталога ликова и смештању у извесни симболички оквир истичући њихову посебност. Јошика: јова, јоха (врста дрвета из породице бреза).

Бреза је у правом смислу те речи свето дрво сибирског становништва, па преузима све функције *Axis mundi*. Пошто је космички стуб добија 7, 9 или 12 зареза који представљају небеске нивое. [...] Бреза је симбол пута којим небеска енергија силази, и којим се људска тежња успиње. [...] Исто тако значи и то да је бреза творац преображаја који покојника припремају за нови живот. (Гербран, Шевалије 2009: 86)

Јошикина мајка била је бела, као и кора јове. За јову и брезу проналазимо одвојена тумачења, супротна: „Јова има велики углед код босанских Каравлаха. Кад су Исуса шибили ј. границама, оне су се одмах изломиле, и зато је Исус благословио ј. (ГЗМ, 19, 235).” (Чајкановић 2009: 56) Док јова постаје благословена, бреза је проклета: „За б. су везане две етнолошке скаске. Зашто је бреза проклета? Спаситеља су шибили б. шибликама, и зато ју је он проклео (ГЗМ, 19, 235).” (Чајкановић 2009: 22)

Име Ката⁴ јесте назив за цвет: астер, лепа ката, представља симбол снаге сунца и неба у лето и јесен. Име Ката налазимо у народној песми са мотивом жаљења невесте за умрлим драгим: „Лепа Ката Павла жали.” (Геземан 1925: 48) Однос цвета према високом дрвету сликовити је приказ мајчине боли док се душа њеног сина успиње у небеска просторства.

У приповеткама је истакнута посебна врста веза: родитељ – дете, заједница – појединац. Везе бивају прекинуте напуштањем сигурног места (дома) и одласком у непознато (Жољо одлази у свет, Бацо у кафану, Гуро у подрум, Гуто у туђе село, Јосиф и Пајкови синови у „свет”, Пушика у Немачку као заробљеник, Коста и Јошика на гробље итд.). Јунаци су у процесу иницијације (младићи – мушкарци, млади – стар; странац – домаћи, свет живих – свет мртвих). Одвајање појединца представља процес прелиминарног чишћења (в. Ван Генеп 2005: 31–47) како би се лакше интегрисао у заједницу којој тежи.

У приповеци „Жољо” све расте, само се чини да се Жољо смањује. Он је мали, жгољав, ситан као Биберче. Биберче се родио такав од мајчине силне жеље, а Жољо носи проклетство. Његов отац је џамбас који помаже коњима, „зна са коњима”. „То није добро. Није ни здраво. Упетљао се неки ђаво. Не ваља. Врачале су врачаре. И бајали⁵ бајачи. Гасили су му угљевље и заливали га светом водицом. Клечао је у цркви испод епитрахила. Водили су га хоџи по запис. Кукурикао је на раскрсници углас са првим петловима. Ништа није помогло.” (Радичевић 1992: 10) Врачање, бајање, угљевље (саливање страве), затим тражење помоћи у цркви и у џамији, раскрсници, зачарани је безизлазни круг који није помогао Жољу. Демонски хронотоп у којем дечак на раскрсници треба да кукуриче са првим петловима указује на решеност родитеља да по сваку цену пронађу лек. Милорад џамбас успевао је да од најслабијег, болесног коња начини здравог и јаког. Тај

4 Астер, лепа ката или шимирезла је баштенска биљка која цвета у касно лето и рану јесен. Симбол је снаге сунца и неба. „У грчкој митологији се каже да је астер створен од суза грчке богиње невиности и чистоте Астреје. Једног дана она је била толико узнемирена зато што је неколико звезда било на тамном небу, да је почела да плаче. Док је плакала, њене сузе су пале на земљу и претвориле се у цвет у облику звезде. Због тога је цвет назван по њој, астер, што значи звезда.” Извор: <<http://www.artnit.net/flora-doma/item/4653-simbolika-astera.html>>, 6. 5. 2023.

5 „Бајање је архаичан остатак народне мађијске медицине. То је нека врста тајанствене радње против злих демона, духова и болести, уз употребу мађијских предмета и басама.” (Кулишић и др. 1970: 16)

„Врачање је магијско опчињавање (омађијавање) живих бића и мртвих предмета. У науци је познато као црна магија, која се заснива на прастарим веровањима да човек може утицати на збивања у природи.” (Кулишић и др. 1970: 77)

процес трајао би два-три дана, а коњ би се појавио: „Коњ је вилен, подмлађен, трза заузданом главом и пропиње се увис” (Радичевић 1992: 10) – у стаји се у тајном процесу нешто догађало, мајсторије и варке, сви су ћутали јер су примећивали да су послови ђаволски. Коњ се доводи у везу са демонима доњег света (в. Кулишић и др. 1970: 170), те је јасно да џамбас Милорад чини нешто недозвољено. Да би магијске радње успевале, неопходно је да буду тајне, због тога нико није смео ући у шталу док је Милорад лечио коња, сам није јео, пио ни излазио. Једне ноћи Милораду јавља се „митолошки, коњски отац” који брине о душама свих коња и упозорава га да не сме да помаже коњима, уз претеће речи: „ако ти је стало до живота твога сина”. У бајци „Биберче” у сну мајка има предсказање: „Један пут дође јој у сан неко и каже да не плаче више, биће њен син велик као јаблан.” (СНПр: 265) Биберче је тај који је превазишао препреке и постао велики, а Жољо је порастао када је његов отац одустао од помагања коњима. Након што је Милорад променио посао, почео да кује потковице, син је израстао. Појавио се на тркама „треће јесени након сна”. Жољо се такмичи на старом, неугледном коњу (кљусе које се саплиће, са шарама које клецају) због којег се гледаоци смеју. Међутим: „И стварно, поново су стала да се догађају чуда. Победио је матори коњ. Први је прошао кроз циљ. Пролетео је као тутањ.” (Радичевић 1992: 14) У песми „Бановић Секула и Јован Косовац” Секула препричава мегдан у којем је могао настрадати ујаку Сибињанин Јанку:

А из таме јунак излазио
На ђогату коњу виловиту,
А ђогат му у три ноге храмље,
На њему је остарјели ђедо,
Прекрстио обадвије руке,
Метнуо их себи у њедарца,
Озебле му, остале му пусте!
На глави му проклета шубара,
За шубаром крило позлаћено. (Петрановић 1870: 420–424)

Јунак који излази из таме (остарјели ђедо) појављује се ниоткуда, на виловиту коњу, а обележје његовог необичнога одела су чудна капа: „проклета шубара” и на њој „крило позлаћено”. Узмемо ли у обзир да је поље пусто, покривено тамом, Косовац Јован наликује необичном чувару који има посебне помагаче: пегаза и магијски предмет крило позлаћено. Ујак објашњава Секули:

Оно није остарјели ђедо,
Већ је главом Косовац Јоване,
Ђедо се је кастил начинио,
Од вратства му ђогат охронуо. (Петрановић 1870: 420–424)

Мотив губавог коња који добија натприродне моћи најпознатији је у легенди о Марку Краљевићу: „Шарац је по легенди био губаво ждребе, а познат је као коњ са натприродним моћима.” (Кулишић и др. 1970: 171) У народној приповеци „Златна јабука и девет пауница” јунак, да би избавио своју жену, царицу, мора да стекне коња који је кадар стићи змаја цара, а то може постићи служећи код бабе, ако сачува њену кобилу и ждребе. За награду може да бира било којег коња, али по змајевим речима: „У тој и тој планини има једна баба, па има дванаест коња за јаслама, не знаш који је од кога лепши. А има један у буџаку коњ као да је губав, тако се чини, али он је најбољи; он је брат мога коња, њега ко добије, може у небеса ићи.” (СНПр: 77) Такође, Јабучило, коњ војводе Момчила, познат је по крилима и изузетним способностима. Коњ и његов власник јесу повезани,

а нечастиве силе које помажу да Милорад од губавих коња начини здраве краду му снагу и нарушавају природан процес одрастања сина. Када се поништи снага магије, појачава се сила која опоравља младића и долази до изненадне промене. Изрека: „Бибер је зрно малено, али пред господу излази” (СНПос: 51) указује да вредност није у величини: док је био мален, а касније због старог коња, Жољо је био изопштен, али његова победа изазива неверицу и љути оне који су изгубили опкладе на трци. О историјском контексту усмене епике Пешикан Љуштановић (2020: 47) наводи: „С реалним животописом преплићу се, потом, елементи типичних епских животописа: порекло и рођење, убрзано одрастање, стицање коња и оружја, прво јунаштво или освета, женидба скопчана са савладавањем препрека, смрт”, а овај епски образац делимично је преузет у причи о Жољи: он је витак, леп момак. Са цокејском капом на глави и венцем око врата подсећа на јунака епске песме, који носе калпак и јуначко рухо. Младић убрзано одраста посредством неке више силе, има неугледног коња, на тркама постиже своје прво јунаштво, победом се свети онима који нису веровали у његов успех. Највероватније је Жољо наследио/научио вештине свога оца да помаже коњима. Жољо се изненада појавио и изненада нестало – негде у свету јаше. У *Српским народним приповешкама* из 1870. проналазимо шаљиве приповетке о Ромима: мотив крађе коња, изгладњивања коња: „Циганин и властелин”, „Како Циганин научи коња гладовати”, и друге: „Млада и Циганин”, „Циганче, па Циганче!”.

У приповеци „Лепи Луто” главни јунак јесте дроњави младић који се диви оделу господина Владимира. Они разговарају у Улици Милоша Великог испред кафана „Три багрема”. Владимир наговештава младићу да су јунаци, необичне и поучне, фантастичне приче. На крају, Луто му говори: „Остајте здраво, господине! Здравно и весело господине! Бог вам дао...” (Радичевић 1992: 23), по угледу на говорне изразе: „Бог ти добро дао!”, „Бог ти здравље дао!” (СНПос: 57). Међутим, Владимир је „загонетно закорачио у празно”. Прича постаје онеобичена, јер се један поучни разговор Владимира и Луте своди на догађај који се можда није десио: „Није завршио отпоздрав. Јер није имао с ким да се поздравља и отпоздравља. Ни господина Владимира. Ни празнички обученог господина. Ни крчме код „Три багрема”. Ама, ничег није било. Тако су се растали. Ако су се уопште састајали.” (Радичевић 1992: 22) Дроњави Луто у причи „Циганска посла” скинуо је своје дроње и обукао лепо одело због додељене функције младожење. Његова млада је лепа као и он, Ружа, крадљивица из приповетке „Чоколада”. Пословица „Нашла врећа закрпу” (СНПос: 187) указује на могућност да и Луто нађе себи пар, па макар и за потребе лажне свадбе. Карактеризација именом⁶ и оделом има за циљ да укаже на чињеницу колико год одело не чини човека, сиромаштво се не да сакрити, али се да ублажити младошћу и духовном лепотом. Владимирово лепо одело и елганција чине упадљивијим закрпе на Лутовим крпама.

У приповеци „Смејурије са Бацом” смешно је остварено ситуационом комиком, описом јунака, као и говором. Реч баца значи: „рупа на кући, куда излази дим, димњак” (СР: 18). Бацо свира виолину и троши паре на коцку. Он је добар, поштен, мек, понизан. Захваљује и благосиља: „Хвала, господине. Како ви кажете, господине. Имате право, господине. Разумео сам, господине. Овога ми крста и крсне славе, господине. Не љутим се, господине. Бог вам дао среће и здравља, господине.” (Радичевић 1992: 28) У Бациним речима сједињени су заклињање, здравица и благослов. Понављање речи *господине*, поред понизног ословљавања

6 Реч лутор има значење: неуредна особа, неко ко је ограничених менталних способности, а слична реч „слута” значи: глуп (в. СР: 693).

представља и братимљење, како би се успоставио близак однос са непознатим и премостила дистанца. Даринка, Бацина жена, долази, псује, тужи и проклиње када јој јаве да је Баца прокоцкао све, и седи на степеништу испред крчме, покривен чаршавом. Жена преклиње: „Боже, шта сам ти згрешила! Кажи, Боже, што си ме казнио? Што ме удаде за оваквог човека?” (Радичевић 1992: 29) Бацо седи на степеницама, граници између кафане и куће, између демонског, где у коцкарској игри мунте све губи, и познатог, дома, где га чека псовка, грдња, беда. Бели чаршав симболише његову чистоту и неискварену душу. Као што је при исповести исповедник покривен епитрахилем, или при обредној радњи положајник гуњем, тако је Бацо. Огољен је физички и духовно, своју *исповест* која је на граници са клетвом исказује унутрашњим монологом. Он је само један божјак који би волео да му је живот наклоњенији. Празан, разочаран животом какав му је допао, а тишином и неуједначеном свирком проговара. Даринка по угледу на *Злу жену* (СНПр: 11) од које је и ђаво поседио, виче, залеће се, а приповедач је назива „неразумном”. Бацо би хтео да јој каже: „Чуј жено, слушај што ти говорим, нико ти није крив, ни ја нисам крив, ни ти ниси крива, твој и мој живот је упропашћен истог дана када смо се родили” (Радичевић 1992: 30), међутим, остаје нем и не изговара ништа, јер својом појавом и животом већ је све рекао. Људи из кафане враћају му гардеробу, дају новац и покушавају да уразуме Даринку: „Јер шта би они без њега. Ко би још издржао њихове сурове шале и смејурије. Ваља човека причувати.” (Радичевић 1992: 30) Њега људи чувају јер им треба (као и Гуто) за смејање како би заборавили на суморну свакодневицу и препустили се. Када му опраштају дуг и враћају све, он постаје део заједнице и света кафане. Табу ћутања као мотив појављује се у још једној приповеци – „Спасоносна псовка”, у којој се јунак Пушика након ропства враћа кући, а заборавио је језик. Такво ћутање могли бисмо тумачити као завет ћутања и одређену врсту припреме за улазак у заједницу у прелиминарној фази обреда.

Једна од приповедака која на потресан начин приказује живот просјака јесте „Гуто”. Сваке године у јесен Гуто се спремао да иде у прошњу: „лепоглав и благоок”, певао је неке чудне песме о својој несрећи: „плачљиво”, „жалостиво”, „подрхтавајућим гласом”. Прича о ромском таљигашу изграђена је на мотиву просјака и „спљепачке пјесме”. Мештани села у које долази спремају му необичан дочек: скривају се, а када изађе из таљига и крене од врата до врата на штакама или побауљке, сељаци искоче и пусте псе. Гутин сусрет са псима може се тумачити као ритуално пуштање паса током пасје недеље, у којој се истичу дани: пасја недеља, пасја среда, пасји петак. Иначе, празник Василијевдан био је посвећен псима (в. Кулишић и др. 1970: 232). По доласку у село Гуто богоради⁷ очекујући од сељака који прибирају летину да му уделе храну. Карактеризација јунака физичким изгледом и оделом, заокружена је именом Гуто: „гуто: болест у којој отекну зглавци у ногу и у руку, а придев гутав (израслине које расту): Тешко капи на ћелавој глави!/А долами на плећи грбаве! А копчама на ноге гутаве!” (СР: 108) Тврдњу о Гутиној болести поткрепљујемо чињеницом да носи штаку на коју се ослања или се креће побауљке. „Гуто запева. Али, он необично пева. Она мало пева, а мало богоради. Он себе жали, а друге благосиља. И сваком жели срећу, здравље, добар род, родну летину, пуне торове и амбаре, пуне колевке и бачве.” (Радичевић 1992: 37) Људи пуштају керове: нешто да се деси. Из једног свеопштег хаоса, карневалске атмосфере, истиче се изразито трагичан моменат, Гутино падање на земљу: „Пси кидишу, насрћу на несрећника, витлају око коњића и таљига. А Гуто, пристра-

7 Богорађење: „искати Бога ради” (СР: 34).

вљен, нариче. И то су чудне, преболећиве нарицаљке. Испустио је штাকে. И пао на земљу.” (Радичевић 1992: 37) Након хаоса враћа се стање устаљеног система: сељани отерају псе, сити се исмеју, а онда дарују просјака и коња. Његово богорађење претвара се у благодарење: „Бог вам дао и што искали и што не искали, овце вам се близиле, краве млекуљале, чељад женила и удавала, срећа вас вазда пратила и у кући и на друму, главе вам биле препаметне и бистре, а џепови тешки као бисаге, натоварени новцем.” (Радичевић 1992: 38) Након што је испросио милостињу, све лоше што је осетио бива избрисано, не сећа се смеха, паса, богорађења. Он пева исту своју тужну песму, али веселије. Приповедач иронично наводи: „Људи то знају. Смеју се. Боже, баш је смешно. Можда би чак било жалосно да није смешно. Људи се сити смеју. Сузе им ударе на очи. Напоследку, отерају псе. [...] Људи су задовољни. Догодило се нешто. Нашалили су се. Насмејали су се. Јер и то је провод. Не може се без шале и без провода.” (Радичевић 1992: 38)

Врста обредног смеха која се појављује блиска је ритуалном смеху присутном на сахранама (посебно младих људи), или при ритуалима плодности, а у сваком случају важан је јер представља тријумф живота над смрћу, Гуто устаје и наставља заборављајући на све: „Јер, људи су предобри. Шта би он сиромаш, да није предобрих људи! Не сећа се керова који су кидисали на њега. Не сећа се смеха. Не сећа се како је запомагао. Како је богорадио. Уплашио се. Ко се не би уплашио. Али, он се тога не сећа.” (Радичевић 1992: 39) Овај сусрет догађа се једном у оквиру годишњег циклуса, у јесен, а смех сељака, пси који кидишу, Гутино богорађење, благодарење и нарицање указују на обредни карактер догађаја. Аудитивне слике доприносе драматичној атмосфери. Смех има ритуални карактер, након њега Гуто бива награђен: „Тако се реч ’невољица’ с почетка приче преокреће у далеко животнију ’невољу’. Гутова песма, иначе, непосредно асоцира на карактер и функцију слепачких песама (в. Клеут: 1955), чија је намена да измоле милостињу и захвале на њој, указујући на трагичну маргинализованост просјака и религијски смисао даривања.” (Томовић 2014а: 46)

Приповетка „Туча” приказује ритуалну тучу која се дешава после вашара на Јеремијин дан. Након туче сви остају неповређени, а празновање се наставља у малим кућама уз песму. Овај догађај уско је повезан са обичајем терања змија стварањем буке јер је, према веровању, Св. Јеремија био укротитељ змија (Кулишић и др. 1970: 161).

„Старамајка” – Традиционалну културу у којој се негује породична хијерархија Радичевић приказује кроз однос према старијима и поштовање према куму: „Мајка Јелена, наша деј, наша мами, наша старамајка и прамајка, наша пхури и пхуранеја, наша баба и чукунбаба мала је, не може бити мања.” (Радичевић 1992: 49) Ситна и нежна, носи штап који јој помаже при ходу и указује на ауторитет. Иако је малена и нежна, када ситним корацима прође кроз двориште, сви се склањају. Заједница показује страхопоштовање према Страјку, Јеленином мужу: „Усгури се Страјко, наш стари отац, дед, наш папо, бабајко, пхуро. Када он иде двориштем – тишина [...] Наш прастари отац, наш папо, има стотину година. Висок је и мршав. На њему је бела кошуља, црно одело, жуте ципеле. У руци штап.” (Радичевић 1992: 54) Он не мора ни да говори, само погледом и прстима заповеда. Када се он појави: Жако крије цигару, клања се до земље, Милорад оставља коње, Луто се скрива под кревет, Бацо преклиње. Стогодишњи Страјко грди и подучава, али не и у присуству супруге, пред чијим ауторитетом се склања.

Тема приповетке „Дувачки инструмент” јесте одлазак од куће сина јединца који није могао научити да свира. Познато је да су ромске породице најчешће

вишедетне, па самим тим што је јединац Јосиф је специфичан. Мајка је од бриге постајала мања: „мајка се смањивала”: примећујемо да је брига за сином представљена физичком променом: Лепа Ката је због смрти сина Јошике поцрнела, а Јосифова мајка смањује се од бриге. Јосиф се преко ноћи променио и одрастао, а затим побегао од куће. Одлазак представља обред иницијације, при којем дечак напуштањем породичног дома закорачује у туђ свет. Након препрека и стеченог искуства завређује поштовање и прихватају га у заједницу одраслих. С „трећим снегом” младих се појављује: има златне зубе, минђуше, новац. Мајка нариче плашећи се да ли је крао, а он се само смеје не одајући тајну. Јосиф је зарадио новац тако што је постао чистач. Ова прича има поучне елементе: младих није могао да се оствари као музичар, али је успео да поштеним радом постигне успех потврђујући да се труд исплати. Поучни ефекат постиже се Јосифовом препоруком: „Шта је? – каже. – Што си зинуо? Чуо си. Чуо. Зато учи школу. Или учи занат. Научи нешто да радиш. Ако нећеш, пођи са мном. Научићу те да свираш то што ја свирам. Јер и од тога се живи.” (Радичевић 1992: 66) „Ради, али не укради”, „Ради а не кради, тргуј па плати”, „Ради као мрав”, „Ради па ћу ти и ја помоћи, вели Господин Бог”, „Радиши Бог помаже”, (СНПос: 244), само су неке од пословица које су у подтексту ове приповетке.

Приповетка „Пајко” има сличну тематику као и „Дувачки инструмент”, али је мотив сина свирача развијен на друкчији начин. Пајко има четири сина: Драгишу, Синишу, Љубишу, Перишу који одлазе у свет. Отац ништа не ради, само се труди да изађе викендом лепо дотеран, он има два одела за ту прилику: светло и тамно. Његова жена ради разне послове и издржава породицу. Након одласка синова отац је смршао од бриге (Као Ката и Јосифова мајка, брига и туга се манифестују телесним променама). „Једнога дана, али рано у праскозорје, дрмну марш дринске дивизије и разбуди улицицу.” (Радичевић 1992: 125) Синови се појављују у војничкој униформи, први је добовшар, а за њим три трубача. Пајко поносно маршира са својим синовима, они чине комплетан музички састав.

„Циганска посла” наставак је приповести о Лепом Лути. Главни јунак добија сапутницу, Ружу, која је главни јунак у приповеци „Чоколада”. Символика њене црвене хаљине упућује на радост, весеље, плодност итд. Такође, она је јако брза: „Циганска посла! Објашњавао је Жако и пио пиво. – Побегла невеста. Ово је пети пут како бежи. Наигра се, напева се. Наједе се колача. Лепо се проведе. И побегне. Нико је не може стићи. Брза. Ама, нема брже девојке од Руже. Али, ни лепше, Бога ми!” (Радичевић 1992: 75) Такође, Ружа трчи после крађе, све брже и брже покушавајући да побегне од срамоте. У народној приповеци „Дјевојка бржа од коња” (СНПприп: 103) девојка натприродних особина објављује да ће се удати за онога који је на коњу стигне. Она бежи, и на крају је најближе победи био царев син. Младић заклиње богом девојку да стане не би ли се избавио из реке настале од девојчине сузе, међутим, лепота девојка, вилинског порекла, руменија од ружице, нестала је баш као и Ружа са свадбе. Посебну улогу у свадбеном обреду имају старамјка Јелена и Страјко који исказују поштовање према куму свих Цигана, Сретену Миликићу. Старешинство се гледа према функцији, а не по годинама: „Страјко сув и стар, али он се полако сагиње, и љуби руку куму; прво кума пољуби у руку, затим у оба образа” (Радичевић 1992: 74), то исто чини и старамјка Јелена. Када кум покушава да пољуби руку старцу он га спречава: „Не може тако! каже стари Страјко. Зна се ко је међу нама старији. Ја сам стар. Али ја сам само по животу стар. А кум је – најстарији.” (Радичевић 1992: 74) Духовна веза која се остварује преко кумства значи да кум одговара пред Богом

за онога с ким се окумио. Кумство се најчешће преносило, а прекидало само у ретким случајевима: „Ти си нама од Бога – каже старемајка Јелена. – Бог ти дао срећу и здравље. Живео нам стотину година. Кумовао и кумовској деци и деци кумовске деце!” (Радичевић 1992: 75) Кумство се сматра светињом, а за кума се бира поштен, вредан, имућан домаћин, од његових квалитета увелико зависи кућни напредак. Кум Сретен има широк осмех и златне зубе, дели чоколадице, смеје се, симболично представља сладак живот, богатство, срећу.

Приповетка „Гуро” описује безазлену дечју игру. Гуро је старији и јачи од других дечака: „Он може да бије по двојицу, одједном, и по тројицу, како му падну под руку” (Радичевић 1992: 79) Његова је снага хиперболисана, попут снаге епских јунака, који са лакоћом поражавају противнике. Дечја игра „звездарница” окупља дечаке у несташлуку, одводе старијег и јачег у подрум под изговором да иду гледати звезде кроз телескоп, а у ствари му сипају воду на главу. Он, уместо да их казни, признаје да се и он сам тако нашалио са Страјком и да није кажњен. Води их на шампите и лимунadu. Прича илуструје процес иницијације у којем се млађи дечаки укључују у свет старијих, а њихово заједништво потврђује се заједничким обедом – сатрпезништвом. „Реч је о игри која у комичном виду рефлектује померање у породичној хијерархији, наговештавајући смену генерација. Понављање и идентична социјална функција (исмејати онога ко има власт, казнити га за насиље) указује на традиционални карактер игре.” (Томовић 2014а: 45)

Приповетка „Парада” увелико се разликује од осталих, које, иако на граници смешног и тужног, нагињу ка смеху (изузев приче „Стара Ката”), јер је у њој описан трагичан догађај. Јунаци из приповедака у паради су окупљени на једном месту, несвесни дешавања: Немци су повели Роме да их стрељају. На челу колоне је кум свих Цигана, ту је и Жакко који тражи дозволу да запева. „Певање заробљеног хајдука мотив је непосредно преузет из епске песме. Тако Дели Радивоје песмом изражава пркос, али, истовремено, ступа и у везу са дружином која ће га спасти.” (Пешикан-Љуштановић 2020: 140) Парада се креће ка кафани „Цар Лазар”, а затим циганском малом ка Авладиници. Све изгледа као свечана поворка, али, када Немци потерају учеснике да трче брже, долази до кулминације: Жаку спада шешир са главе. Шешир као супститут за главу наговештава лош исход. Немци пуцају и једни преко других падају учесници поворке. Бацо је желео да се придружи пријатељима мислећи да је у питању свечана парада, али је одбијен од стране војника. Након испалених рафала схвата шта се дешава и одбија понуђену ракију. Суздржавањем од хране и пића у ствари приноси жртву. Његова неуклопљеност допринела је да остане жив.

У приповеци „Споменик” описан је живот Косте, богатог трговца, који је имао предсказање. Џамбасу Милораду јавио се у сан коњски отац, а Коста је добио упозорење од овце која му је најавила богат и добар живот. Рекла му је да себи изгради споменик, а она ће га позвати када буде време. Он је награђен богатством јер је уместо месара постао трговац вуном. „Овца се сматра благословеном животињом која је ‘из раја искочила’. У народној књижевности овца се јавља као сеновита животиња, а овце чува и лечи Св. Сава, као наследник старинског божанства стоке.” (Кулишић и др. 1970: 219) Иако остварен човек, са породицом, Коста се прибојава и редовно суботом иде на гробље не би ли био спреман када га овца обавести. Једном приликом са њим се нашалио Гаро. Након неугодне шале Коста не иде више на гробље него суботе проводи код куће.

У приповеци „Спасоносна повка” описан је повратак Пушике из заробљеништва. Он је након четири године у Немачкој заборавио ромски и српски, али

зато није заборавио храну и пиће. Кад год га нешто питају, одговара на немачком да не разуме. Његов „повратак” и враћање способности говора изазвала је бивша жена, тако што му је претила испод прозора. Гранично место: прозор (као и врата, праг) на магичан начин раскључава закључано. Пушика у бесу опсује, а затим се сети свих речи које је заборавио. Живка, жена с којом је био пре четири године, утицала ја на њега боље него Даринка на Бацу. У једном случају на приговоре и клетве жене јунак се повлачи у себе и без речи тугује, а у другом јунак након псовке покреће гомили речи. Епилог је свадба на којој „три музике свирају”, госте се и веселе. Живка враћа живот речи и музику у породицу из које је била отишла.

Закључак

Из збирке приповедака *Како је Јошика отишао на небо* Бранка В. Радичевића на одабраним примерима издвојили смо елементе који корелирају са елементима усмене књижевности и народне традиције. Најочљивији су: сиже по угледу на народну бајку и шаљиву приповетку, организација хронотопа, устаљени епитети, стални бројеви, карактеризација јунака, неизоставна поука. Фантастично је приказано у приповеци „Жољо”: предсказање у сну, коњски отац, магичне моћи џамбаса, магична трансформација јунака. Предсказање од стране животиње појављује се у приповести о Кости, овца прориче судбину. Простор је омеђен границом: сигурно (двориште) и страно, неизвесно: (свет, Немачка, Француска), гробље. По угледу на временски ток догађаја у епској песми, време дешавања радње је: после три године након сна, након три јесени, треће зиме, о празницима, на Јеремијин дан, у суботу, после сахране, на дан свадбе, пред Савиндан...

Изненадни догађаји својом абрутношћу маркирају почетак и крај сижејног (активног, попуњеног) времена дешавања. Разрешавање конфликтне ситуације, након тога, омогућава да време сиже настави својим током. Притом, дато време везује се најчешће за одређене црквене празнике, обично Ђурђевдан, Митровдан, Ивањдан, Петровдан, Видовдан, Ускрс и Божић, а ређе Спасовдан, Илиндан, Светог Никољу или Светог Саву, чиме опевана збивања добијају димензију сакралног. (Перић 2020: 231–232)

Присутна је симболика биљака, фитоними: Ружа, Ката, Јошика, а хтонске животиње: коњ, петао, овца су гласници. Од сталних бројева заступљен је три: три цигаре, три багрема, три године, три јесени, три музике.

Приповетке су изграђене на темељу казивања, или културноисторијског предања, често у форми новеле и шаљиве приче. Комуницирају са формама усменог старалаштва, садрже мотиве који се баве обредима прелаза. Читалац сагледава са више различитих аспеката живот једне заједнице из *комишука*, која је на микроплану изопштена и функционише у засебном систему. Приче из циганског живота *Како је Јошика отишао на небо* на непосредан и топао начин приказују ромску заједницу осветљавајући како позитивне тако и негативне стране живота. Радичевићеве кратке приповетке отварају могућности за различите врсте интерпретације и тумачења у оквирима фолклористике и науке о књижевности уопште.

Скраћенице

- СР – Караџић, Вук Стефановић, *Српски рјечник. Испитумачен њемачкијем и латинскијем ријечима. Скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић* (1852), Навођено према: Београд: Нолит, 1972.
- СНПос – Караџић, Вук Стефановић, *Српске народне пословице и друге различне као оне у обичај узете ријечи. Издао их Вук Стеф. Караџић, У Бечу у штампарији Јерменскога манастира 1849. Навођено према: Дела Вука Караџића, Српске народне пословице, прир. др Мирослав Пантић. Београд: Просвета, 1969.*
- СНПр – Караџић, Вук Стефановић, *Српске народне приповијетке. Скупио их и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Друго умножено издање. Беч у Наклади Ане, удовице В. С. Караџића, 1870.*

Извори

- Радичевић 1992: Б. В. Радичевић, *Како је Јошика отишао на небо*, Београд: БИГЗ.

Литература

- Ван Генеп 2005: А. Ван Генеп, *Обреди прелаза. Системско изучавање ритуала*, прев. Јелена Лома, Београд: СКЗ
- Геземан 1925: Г. Геземан, *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, Београд-Ср. Карловци. Навођено према: *Песме ерлангенског рукописа*, прир. Мирјана Детелић, Снежана Самарџија, Лидија Делић, <<http://www.monumentaserbica.branatomic.com/erl/spisak>>.
- Гербран, Шевалије 2009: А. Гербран, Ж. Шевалије, *Речник симбола. Митови, снови, обичаји, постојини, облици, ликови, боје, бројеви*, Нови Сад: Stylos art – IKK.
- Громовић 2023: М. Громовић, Плаво прозорје Бранка В. Радичевића, у: М. Громовић (прир.), *Бранко В. Радичевић*, Нови Сад: Издавачки центар Матице српске, 11–33.
- Кулишић и др. 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.
- Перић 2020: Д. Перић, *Поетика времена српских усмених епских песама*, Нови Сад: Академска књига.
- Петрановић 1870: Б. Петрановић, *Српске народне pjesме из Босне и Херцеговине: Јуначке pjesме старијег времена. Књига трећа. Скупио Богољуб Петрановић*, Београд: Државна штампарија.
- Пешикан-Љуштановић 2020: Љ. Пешикан-Љуштановић, *Пишем ти причу*, Нови Сад: Академска књига.
- Полић 2019: С. Полић, Реторика прозе за децу Бранка В. Радичевића у збирци *Деветаци*, у: И. Чутура, М. Димитријевић (уред.), *Књижевности за децу у науци и настави*, Зборник радова са научног скупа Јагодина, Јагодина: Факултет педагошких наука, 249–262.
- Томовић 2014а: М. Томовић, Приповетке Бранка В. Радичевића о животу и обичајима Рома, *Детињство*, Година XL, број 3, 41–49.
- Томовић 2014б: М. Томовић, *Тематски, мотивски, стилски и жанровски рефлексии усмене књижевности у стваралаштву за децу Бранка В. Радичевића*, докторска дисертација, Нови Сад: Филозофски факултет.

- Хамовић 2016: Д. Хамовић, Лирско срицање земље, у: Д. Хамовић (уред.), *Поезија Бранка В. Радичевића, Зборник радова са Научног скупа, поводом 90-годишњице рођења*, Чачак: Градска библиотека „Владислав Петковић Дис”/ Институт за књижевност и уметност, 11–15.
- Чајкановић 2009: В. Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, дигитално издање, <http://www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs/ASK_SR_AzbucnikPisaca.aspx>, 10. 5. 2023.
- „Историја, култура и традиција Рома и Ромкиња”, <<https://romadaje.org/?p=3422>>, 2. 5. 2023.
- „Симболика астера”, <<http://www.artnit.net/flora-doma/item/4653-simbolika-astera.html>>, 6. 5. 2023.

REFLECTIONS OF ORAL LITERATURE IN THE COLLECTION OF STORIES *HOW JOŠIKA WENT TO HEAVEN* BY BRANKO V. RADIČEVIĆ

Summary

The subject of this study is the immanent-poetic folkloric elements incorporated from the folk tradition into the collection of short stories “How Joška Went to Heaven” by Branko V. Radičević, in which the author explores the life and customs of the Roma. In this paper, we identify and classify motifs related to folk creation and illuminate the literary-artistic narrative techniques used by the writer through a comparative analysis with a corpus of folk literature (folk songs, narratives, dictionary). Through creative writer elaboration of the poetic-aesthetic template taken from folk culture, Branko V. Radičević takes the overall potential of beliefs, rituals, customs, and elements of oral literature (fairy tale motifs, folk songs) and makes realistic events and characters extremely extraordinary in a literary way. This study aims to highlight the significance of an insufficiently researched segment of Radičević’s prose creation, as well as to provide a hermeneutic context for further readings and comparative analyses.

Keywords: Branko V. Radičević, stories about Roma, oral literature, traditional culture

Bojana D. Kulidžan Gromović

Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
САВРЕМЕНА ПРОУЧАВАЊА ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ
Зборник радова са XV научног скупа младих филолога Србије, одржаног
1. априла 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
Година XV/ Књ. 2
Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

Одговорни уредници
Проф. др Маја Анђелковић
Проф. др Мирјана Секулић

Секретар уредништва
Светлана Стевановић

Лектура и коректура – српски језик
Ђорђе Ђурђевић

Лектура и коректура – енглески језик
Сања Маркељић

Издавач
Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

За издавача
Мр Зоран Комадина, редовни професор
Декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник
Стефан Секулић

Штампа
Филолошко-уметнички факултет
Крагујевац

ИСБН
978-86-80596-32-7 (низ)
978-86-80596-60-0

Тираж
120

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82.09(082)
821.163.41.09(082)
791.2(082)

НАУЧНИ скуп младих филолога Србије Савремена проучавања језика и књижевности (15 ; 2023 ; Крагујевац)

Савремена проучавања језика и књижевности : зборник радова са XV научног скупа младих филолога Србије, одржаног 1. априла 2023. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Књ. 2 / [одговорни уредници Маја Анђелковић, Мирјана Секулић]. - Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет, 2024 (Крагујевац : Филолошко-уметнички факултет). - 409 стр. ; 24 cm

На насл. стр.: Година XV. - Тираж 120. - Стр. 5-6: О двокњижју зборника са XV научног скупа младих филолога Србије / уредници. - Стр. 7: О другој књизи зборника "Савремена проучавања језика и књижевности" са петнаестог научног скупа младих филолога Србије / Мирјана Секулић. - Аутори: стр. 399-407. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Резимеи на страним језицима уз сваки рад.

ISBN 978-86-80596-60-0
ISBN 978-86-80596-32-7 (низ)

а) Компаративна књижевност -- Зборници б) Српска књижевност -- Зборници
в) Књижевност -- Мотиви -- Зборници г) Филм -- Мотиви -- Зборници

COBISS.SR-ID 140802313